

واکاوی فقهی غرری بودن معامله بیت‌کوبین

رضا پورصدقی^۱، محمد فائزی^۲، سید صادق آذریان^۳

^۱پژوهشگر مرکز مطالعات فقهی پزشکی قانونی rezapoorsedghi@gmail.com

^۲استاد حوزه علمیه قم

^۳دانش آموخته سطح چهار حوزه علمیه قم

نویسنده مسئول: rezapoorsedghi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۲۹

چکیده

امروزه با رواج رمز ارزها در فضای مجازی، پرسش‌های مختلفی به لحاظ فقهی شکل گرفته است. جواز معامله بیت‌کوبین مهمترین سؤالی است که در این رابطه به دلیل نفوذ بیت‌کوبین در بین معامله‌گران رمز ارزها پرسیده می‌شود که از سوی برخی از فقها با استناد به بطلان غرر، معامله بیت‌کوبین را باطل دانسته‌اند. نوشته حاضر با بررسی ماهیت غرر و تطبیقات آن در فقه در صدد است به نحوه تطبیق این عنوان بر معامله بیت‌کوبین از منظر مبانی فقهی بپردازد. بررسی مفهوم «غرر» و همچنین نحوه به کارگیری آن در فقه نشان می‌دهد غرری که در بیع مورد نهی است دارای یکی از سه معنای خطر، جهالت و خدعه است و هیچ یک از این معانی قابل تطبیق بر معامله بیت‌کوبین نیست. همچنین فقهاء با استناد به بطلان غرر معاملاتی را باطل دانسته‌اند مهمترین این موارد عبارتند از؛ معامله‌ای که قدرت بر تسلیم عوضین وجود ندارد، معامله‌ای که عوضین مجهول هستند، معامله کالایی که فاقد منفعت عقلانی است و معامله کالایی که قابل تملک نیست. هیچ یک از خصوصیات مذکور در معامله بیت‌کوبین وجود ندارد. بنابراین هیچ یک از معانی و تطبیقات غرر برای معامله بیت‌کوبین قابل تطبیق نیست.

کلیدواژه: بیت‌کوبین، رمز ارز، غرر، معامله.

مقدمه

در دنیای امروز با پیشرفت فناوری‌های دیجیتال و دنیای مجازی هر روز چیز جدیدی به دنیا عرضه می‌گردد که بعضاً منشأ ایجاد عناوین جدیدی برای بحث‌های فقهی و حقوقی است. بیت‌کوبین و به طور کلی کریپتوکارنسی‌ها (رمز ارزها) در حوزه پولی ظرفیت‌های جدیدی است که در بستر عالم مجازی برای نقل و انتقالات شکل گرفته و از جمله عناوینی است که نیازمند مباحث فقهی بدون هیچ پیشینه‌ای است. بیت‌کوبین و رمز ارزهای دیگر سؤالات فقهی مختلفی را بوجود آورده‌اند؛ اولاً از نظر فقهی ماهیت عناوین چیست آیا امکان تعریف فقهی مستقلی برای آنها وجود دارد؟ خرید و فروش این رمز ارزها به لحاظ شرعی دارای چه حکمی است؟ آیا احکام کلی تصریف بر خرید و فروش این ارزهای مجازی جاری است؟ و سؤالاتی از این دست. در کلمات برخی از کارشناسان فقهی بیت‌کوبین دارای قابلیت خرید و فروش به لحاظ شرعی نیست؛ دلیل عمده‌ای که برای این مدعا ارائه شده است غرری بودن معامله رمز ارز است. (فاضل، hawzah.net، معصومی نیا، magiran.com) از آنجا که تطبیق قاعده غرر بر مسئله از جنبه‌های مختلف جای بسی تأمل است بنابراین نیازمند پژوهشی در خور این مسئله است.

رمز ارزها و بیت‌کوبین هنوز آنگونه که باید در منابع فقهی مورد توجه قرار نگرفته است مقاله «بررسی فقهی مالیت بیت‌کوبین در بستر فضای مجازی» (آزاد پرور و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۲۷ - ۱۴۳) و «ماهیت و مالیت ارزهای دیجیتال از منظر فقه مقارن» (جیت سزایان، ۱۴۰۰، ص ۱۱۵) از آثاری است که در این حوزه تنظیم شده است و آنچنان که مشهود است در نوشتجات علمی اثری در رابطه با تطبیق قاعده غرر بر مسئله بیت‌کوبین و کلیت رمز ارزها موجود نیست و تنها در برخی گفتگوهای علمی اشاره‌ای به غرری بودن این نوع معامله شده است (فاضل، hawzah.net، معصومی نیا، magiran.com). با لحاظ نکته مذکور به علاوه اهمیت تعیین تکلیف شرعی مسئله ارزهای دیجیتال و گره خوردن آن به این موضوع، تردیدی در ضرورت بحث نیست. پژوهش حاضر با مطالعه اسناد کتابخانه‌ای، مسئله را به روش تحلیلی انتقادی مورد نقد و نظر قرار می‌دهد. مفهوم شناسی بیت‌کوبین، غرر، بطلان معامله غرری، تطبیقات غرر در فقه و نحوه تطبیق غرر بر معامله بیت‌کوبین شاکله اصلی مقاله پیش روست.

بیت کوین

بیت کوین و کریپتوکارنسی‌های دیگر، خطوطی از رمزهای رایانه‌ای هستند که ارزش پولی دارند (<https://khanesarmaye>). این خطوط رمز با رایانه‌های قوی و مصرف انرژی برق بسیار زیادی تولید می‌شوند. به کریپتوکارنسی‌ها، ارز دیجیتال گفته می‌شود. این ارزها، شکلی از پول‌های دیجیتالی هستند که با محاسبات ریاضیاتی پیچیده خلق می‌شوند. (همان)

اینکه سازنده بیت‌کوین کیست به صورت دقیق مشخص نیست گفته می‌شود که سازنده بیت‌کوین، فردی به نام ساتوشی ناکاموتو (**Satoshi Nakamoto**) است. (همان) البته دقیقاً مشخص نیست که ساتوشی ناکاموتو واقعاً یک فرد است یا گروهی از افراد تحت این نام.

بیت‌کوین از فناوری **peer-to-peer** برای فعالیت بدون هیچ مرجع مرکزی یا بانک استفاده می‌کند. مدیریت معاملات و صدور بیت‌کوین بصورت جمعی توسط شبکه انجام می‌شود. بیت‌کوین منبع باز است. طراحی آن عمومی است هیچ کس مالک یا کنترل کننده بیت‌کوین نیست و همه می‌توانند در آن شرکت کنند. از طریق بسیاری از ویژگی‌های منحصر به فرد خود، بیت‌کوین اجازه استفاده‌های هیجان‌انگیز را می‌دهد که نمی‌تواند تحت پوشش هیچ سیستم پرداخت قبلی قرار گیرد. (bitcoin.org)

یکی از مزایای اصلی **bitcoin** این است که می‌توان آن را در حالت آفلاین هم در یک سخت‌افزار امن ذخیره کرد. به این حالت، ذخیره سرد گفته می‌شود. با وجود ذخیره سرد، امکان به سرقت رفتن **bitcoin** و رمزارزها وجود خواهد داشت.

ذخیره سرد، در مقابل ذخیره گرم قرار دارد. ذخیره گرم، نوعی ذخیره‌سازی است که طی آن، داده‌ها روی سطح اینترنت ذخیره می‌شوند و در نتیجه، امکان به سرقت رفتن آن هم به وجود می‌آید.

بیت‌کوین‌ها، بعد از تبادل در کیف پول‌های دیجیتالی قرار می‌گیرند. هر کیف پول دیجیتالی، یک پایگاه داده کوچک است که کاربران روی سیستم‌های رایانه، تلفن‌های هوشمند و تبلت‌های خود ذخیره می‌کنند.

کاربران مختلف که در شبکه بلاک چین حاضر هستند، گره نامیده می‌شوند و هر تراکنشی که در شبکه بلاک چین صورت می‌گیرد باید به تایید تمام گره‌ها یا همان کاربران برسد. با توجه به این ویژگی، امکان اینکه تغییر در داده‌ها به وجود بیاید یا کسی تقلب و کلاهبرداری کند بسیار اندک خواهد بود. (همان).

ابتدا معنای لغوی و اصطلاحی غرر را بیان نموده سپس روایات را بررسی می‌کنیم:

غرر در لغت

غرر در لغت به معنای نزدیک به هم معنا شده است برخی لغت دانان عرب غرر را به غفلت معنا کرده اند در کتاب الصحاح جوهری می‌نویسد: غرّه غفلت است و غارّ غافل (جوهری، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۷۶۷) وی معنای دیگری نیز برای غرر مطرح کرده و غرر را به معنای خطر دانسته و مفاد روایات دال بر حرمت بیع غرری را بر این معنا تطبیق داده است (جوهری، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۷۶۷) همان گونه بررسی کتب لغت نشان می‌دهد معنای غرر در بیع غرری، خطر و ریسک است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، مفردات ألفاظ القرآن؛ ص ۶۰۳؛ صاحب بن عباد، ۱۴۱۴، المحيط فی اللغة؛ ج ۴، ص ۵۱۱؛ فیومی، بیتا، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی؛ ج ۲، ص ۴۴۵) از برخی عبارات لغویون نیز معنای جهالت برای غرر استفاده می‌شود (واسطی، ۱۴۱۴، تاج العروس من جواهر القاموس؛ ج ۱۹، ص ۳۲۷؛ النهایة فی غریب الحدیث و الأثر؛ ج ۵، ص ۲۱۹). از معنی مطرح در لغت برای این واژه خدعه است (الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة؛ ج ۲، ص ۷۶۷)

غرر در اصطلاح

در بیان فقها برای غرر، معنای مختلفی دیده می‌شود عمده این معنای چهار معنایی است که در ادامه به بررسی تطبیق آنها بر موضوع مسئله می‌پردازیم بنابراین به نقد و بررسی دیدگاه فقها در اصطلاح غرر نیازی نخواهد بود. قول اول: معنای خطر است که صاحب جواهر آن را برگزیده است (نجفی، بی‌تا، ج ۲۲، ص: ۳۸۶) قول دوم: معنای جهالت است که مرحوم شیخ انصاری در بحث از شروط عوضین در کتاب گرانسنگ مکاسب خود، در بحث شرط قدرت بر تسلیم، معنای غرر را مورد بررسی قرار داده است. ایشان بعد از بیان کلمات لغویین چنین به جمع بندی می‌پردازند: «بالجملة، فالکلّ متفقون علی أخذ «الجهالة» فی معنی الغرر، سواء تعلق الجهل بأصل وجوده، أم بحصوله فی ید من انتقل إلیه، أم بصفاته کما و کیفاً» (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص: ۱۷۶) قول سوم: معنای خدعه است که مرحوم ایروانی در حاشیه مکاسب خود بعد از بیان معنای غرر نزد اهل لغت، خدعه را جامع این معنای مختلفی که برای غرر بیان شده می‌داند (ایروانی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص: ۱۹۲) قول چهارم: اجمال معنای غرر، مرحوم نائینی معنای غرر را بین چند معنا مردد می‌داند لذا استدلال به این روایت را برای بطلان بیع شیئی غیر مقدور بر تسلیم تمام نمی‌داند (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص: ۴۶۷) شاگرد میرزا ایشان مرحوم خوبی نیز راه استاد را پیموده و چون معنای غرر را مجهول دانسته لذا روایات دال بر حرمت بیع غرری را دال بر بطلان آن ندانسته است. (خوئی، بی‌تا، ج ۵، ص ۲۵۹_ ۲۶۰)

بررسی بطلان معاملات غرری

در کلمات فقهاء در موارد فراوانی غرر به عنوان دلیل بطلان بعضی از معاملات مورد استدلال واقع شده است. ما در بحث پیش روی کلمات ایشان را پیگیری نموده و با تبیین مراد از غرر نزد فقهاء تطبیق آن را بر خرید و فروش بیت‌کوبین بررسی می‌کنیم. برای بررسی غرر در معاملات بیت‌کوبین دو طریق را پیگیری می‌کنیم در طریق اول با بیان دلیل مانعیت غرر در معامله و تبیین مراد از غرر به این امر می‌پردازیم که آیا در معاملات بیت‌کوبین غرر وجود دارد یا خیر؟

در طریق دوم با مراجعه به کتب فقهاء این امر را پیگیری می‌کنیم که در چه مواردی فقهاء با استناد به غرر حکم به بطلان معامله‌ای نموده‌اند و ما این موارد را با معاملات بیت‌کوبین مقایسه نموده بررسی می‌کنیم که آیا غرر میتواند مستند بطلان در معاملات بیت‌کوبین باشد یا خیر؟

روش اول: بررسی تطبیق معنای غرر بر معامله بیت‌کوبین

دلیلی که در لسان فقهاء برای بطلان بیع غرری مورد استدلال واقع شده است روایت نبوی (صلی الله علیه و آله) است: *عَنِ الرَّضَاءِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَ قَدْ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله عَنْ بَيْعِ الْمُضْطَرِّ وَ عَنْ بَيْعِ الْغَرَّرِ*؛ از امام رضا از پدرانشان از علی علیه السلام نقل شده است که پیامبر اکرم از بیع مضطر و از بیع غرر نهی فرمودند. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص: ۴۴۸؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۳، ص: ۲۸۳).^۱ در کلمات فقهاء روایتی به نحو مرسله نقل شده که در آن پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) از غرر نهی شده است (برای نمونه رک: طوسی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص: ۳۱۹ و حلی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص: ۷۷؛ سبزواری، ۱۴۲۱، ص: ۳۱۷؛ علامه حلی، بی تا، ج ۱۰، ص: ۵۱؛ علامه حلی، ۱۴۱۳، ج ۵، ص: ۱۳۷؛ بحرانی، ۱۴۰۵، ج ۲۰، ص: ۲۲؛ نراقی، ۱۴۱۷، ص: ۹۰) در حالی که در روایت سابق از بیع غرری نهی شده است. این روایت در هیچ یک از مصادر روایی یافت نشد. در مورد این روایات باید در دو مقام بحث نمود ابتدا سند این روایات و سپس دلالت آن‌ها.

اعتبار این روایات مورد اختلاف واقع شده عده‌ای از ایشان مانند مرحوم خوبی و تبریزی این روایات را ضعیف می‌دانند (تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۳، ص: ۱۸۱) مرحوم خوبی تنها راه اعتبار بخشی به این قاعده را تمسک به عمل مشهور به این روایت دانسته به این معنا که عمل مشهور جابر ضعف سند باشد و می‌فرمایند در صغرای استدلال (مستند مشهور در بطلان معامله غرری این روایت باشد) و کبرای آن (عمل مشهور جابر ضعف سند است) اشکال وجود دارد (همان).

در مقابل عده‌ای از فقهاء مانند مرحوم شیخ انصاری (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص: ۱۷۶) حکیم (حکیم، بی تا، ص: ۳۹۵) عمل مشهور را جابر ضعف دانسته‌اند. البته آن روایتی که شهرت آن مسلم است روایت نهی از بیع غرر است نه نهی از مطلق غرر (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص: ۴۶۷). بلکه مرحوم صاحب جواهر ادعا نموده که اصحاب این روایات را تلقی به قبول نموده‌اند (نجفی، بی تا، ج ۲۲، ص: ۳۸۶) و از آن بالاتر مرحوم نائینی آن را بین امت مسلم دانسته‌اند (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص: ۴۶۷). نتیجه آنکه اعتبار این روایت مبتنی بر جبران ضعف سند توسط عمل مشهور است. و این امر که مرحوم خوبی منکر صغرای عمل اصحاب شده‌اند خلاف تحقیق است.

اما دلالت روایات؛ با توجه به آنچه در بحث از معنای غرر بیان شد معنای روایت واضح است. تنها نکته‌ای که قابل تامل است این است که آیا این نهی دلالت بر بطلان و حکم وضعی دارد یا تنها در مقام بیان حکم تکلیفی است؟

در پاسخ باید گفت طبق اصل اولی در معاملات، نهی وارد در معاملات ظهور در ارشادی بودن دارند و دلیل بر شرطیت یا مانعیت هستند (خوئی، ۱۴۱۸، ج ۲، ص: ۳۹۹) و تا قرینه‌ای بر خلاف این اصل وارد نشود این اصل قابل استناد است بنابراین دستور به امری در معاملات، ظاهر در شرط بودن آن امر در معامله و نهی از آن ظاهر در مانع بودن آن از معامله و بطلان است لذا نهی ظاهر بر مانعیت غرر در بیع و در نتیجه بطلان آن خواهد بود. البته ممکن است ادعا شود غرر به معنای خدیجه ظاهر در حکم تکلیفی است (خوئی، بی تا، ج ۵، ص: ۲۵۷).

بررسی غرر از ناحیه خود معامله بیت‌کوبین

در بیت کوبین ممکن است از دو ناحیه ادعای غرر شود یک ناحیه خود معامله بیت‌کوبین است و ناحیه دیگر از باب استخراج بیت کوبین (ماین) در این قسمت از ناحیه اول بحث را پی می‌گیریم.

بیان شد که چهار دیدگاه در معنای غرر وجود دارد؛ ۱. خطر ۲. جهالت ۳. خدعه و ۴. اجمال معنا؛ حال تطبیق هر یک از این اقوال بر معامله بیت‌کوبین مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. مصححین کتاب خلاف شیخ طوسی رحمه الله، نهی پیامبر صلی الله علیه و آله را از مصادر عامه چنین بیان فرموده اند: صحیح مسلم ۳: ۱۱۵۳ حدیث ۱۵۱۳، و سنن أبي داود ۳: ۲۵۴ حدیث ۳۲۷۶، و سنن الترمذی ۳: ۵۳۲ حدیث ۱۲۳۰، و سنن الدارقطني ۳: ۱۵ حدیث ۴۶ و ۴۷، و سنن الدارمی ۲: ۲۵۱، و سنن ابن ماجه ۲: ۷۳۹ حدیث ۲۱۹۴ و ۲۱۹۵، و سنن النسائي ۷: ۲۶۲، و الموطأ ۲: ۶۶۴ حدیث ۷۵، و مسند أحمد بن حنبل ۱: ۳۰۲، و السنن الكبرى ۵: ۳۳۸ (خلاف: ۱۴۰۷، ج ۳، ص: ۳۱۹)

معنای خطر

برخی غرر را مترادف با خطر دانسته‌اند (نجفی، بی تا، ج ۲۲، ص: ۳۸۶). این معنا نیازمند توضیح و تبیین است؛ اینکه مراد از خطر (ریسک) چه امریست؟ آنچه مفهوم خطر را بیش از پیش دچار ابهام می‌سازد توجه به این نکته است که مدار بازار بر ریسک و خطر است به این معنا که بسیاری از معاملات دارای خطر و ریسک می‌باشند و اصلاً بازار بدون ریسک وجود خارجی ندارد؛ زیرا بسیاری از کالاهایی که خرید و فروش می‌شوند دارای نوسانات قیمتی می‌باشند و این در حالیست که هیچ یک در فقه مورد اشکال واقع نشده است. برای مثال در بعضی از زمان‌ها قیمت نفت نوسانات شدید پیدا می‌کند یا دلار و طلا و خودرو در بعضی از روزها نوسانات شدید داشته است ولی مسلم است که معامله آن صحیح است. پس مراد از خطر در مورد معاملات این نیست که احتمال دارد در آینده (و لو آینده بسیار نزدیک) ارزش مالی کالای خریداری شده کم یا زیاد شود.

بررسی‌های فقهی نشان می‌دهد مراد از خطر و ریسک آن است که در هنگام معامله، ارزش کالا مشخص نباشد و این خطر وجود داشته باشد که فروشنده کالایی با قیمت نازلتری به خریدار ارائه دهد. از موارد خطر مجهول بودن مبیع است مثلاً فروشنده بگوید: هر چه در جیب من است می‌فروشم در حالی که خریدار نمی‌داند چه چیز و به چه مقدار در جیب او وجود دارد و از همین روی است که بسیاری از فقهاء در بحث از اشتراط علم به مقدار ثمن و مثن به ادله غرر تمسک نموده و فرض عدم علم به مبیع را خطر دانسته‌اند (نجفی، بی تا، ج ۲۷، ص: ۲۲۰). در ادامه و در بحث از موارد استناد فقهاء به غرر برای بطلان معامله دوباره به این بحث می‌پردازیم.

بررسی تطبیق معنای خطر بر معامله بیت‌کوبین

با توجه به معنایی که از خطر و ریسک در معامله بیان شد روشن می‌گردد معامله بیت‌کوبین با توجه به مقدار و قیمت نمی‌تواند از موارد غرر به معنای خطر محسوب شود؛ چرا که در هنگام معامله هیچ‌گونه خطری وجود ندارد و اینکه در آینده قیمت و ارزش بیت‌کوبین تغییر می‌کند مضر به صحت معامله نیست. این احتمال که ممکن است در آینده رمز ارز به صورت کلی نابود گردد نیز نمی‌تواند موجب صدق غرر به معنای خطر بر معامله بیت‌کوبین گردد؛ زیرا اولاً به نظر می‌رسد آنچه در خارج واقعیت دارد این است که احتمال صفر شدن ارزش بیت‌کوبین وجود ندارد بلی اگر امروز یک بیت‌کوبین چند ده هزار دلار ارزش دارد ممکن است این ارزش به شدت کاهش یابد و حتی به چند صد دلار برسد ولی قطع یا حداقل اطمینان داریم که قیمت آن صفر نمی‌شود و این قطع و اطمینان حجت است. بلی این پاسخ برای کسانی است که نسبت به این موضع قطع یا اطمینان دارند.

ثانیاً در مورد کالاهای معمولی نیز چنین احتمالی وجود دارد در حالی که احدی از فقها فتوا به بطلان معامله نمی‌دهد به عنوان مثال پرنده زینتی گران‌قیمتی معامله می‌شود در حالی که ممکن است کمتر از چند روز دیگر این حیوان بمیرد، یا این احتمال که هر لحظه ممکن است پرنده از دست او فرار کند، یا کسی که در شرائط جنگی و نزدیک به منطقه درگیری خودرویی معامله شود در حالی که هر لحظه احتمال دارد مورد اصابت موشک و خمپاره قرار گیرد؛ در این موارد حتی جای توهم بطلان معامله وجود ندارد. نکته عدم بطلان نیز روشن است؛ زیرا آنچه که ملاک صدق خطر است وجود ریسک در حین معامله است به این معنا که قیمت مبیع در معامله مجهول باشد و بعدها موجب نزاع و اختلاف شود.

معنای جهالت

معنای دوم از معنایی ذکر شده برای غرر جهالت است. (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص: ۱۷۶) توضیح آنکه در صورتی که یکی از عوضین مجهول باشد این جهل می‌تواند مضر به صحت باشد و از همین باب شرط نموده‌اند که مقدار ثمن و مثن به کیل و وزن معلوم شود. (در ادامه مباحث این مثال مفصل بحث میشود)

بررسی تطبیق معنای جهالت بر معامله بیت‌کوبین

حال پرسشی که مطرح است این است که آیا این معنا بر معامله بیت‌کوبین تطبیق می‌کند؟ پاسخ روشن است؛ زیرا مراد از جهل از عوضین در معنای غرر، جهل حین معامله است و این امر که در آینده چه اتفاقی برای این کالا یا ثمن خواهد افتاد و شاید اصلاً معدوم شود هیچ مدخلیتی در صحت ندارد بلکه تاجر خوب کسی است که بتواند بازار و نوسانات قیمت را پیش بینی کند و کالایی که افزایش قیمت دارد را خریداری و کالایی که کاهش قیمت دارد را بفروشد. در معاملات بیت‌کوبین هم اگرچه نوسانات شدیدی قیمتی وجود دارد ولی در هنگام معامله مقدار ثمن و مثن کاملاً معلوم است.

معنای خدعه

معنای سوم از معنایی ذکر شده برای غرر خدعه است (ایروانی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص: ۱۹۲). طبق این معنا روایت نهی نبی اکرم از بیع غرری به این معنا خواهد بود که از بیعی که در آن خدعه و نیرنگ وجود دارد نهی شده است.

بررسی تطبیق معنای خدعه بر معامله بیت‌کوبین

طبق این مبنا اولاً استفاده بطلان از نهی مذکور در هاله ای از ابهام است و بعید نیست این روایت در صدد بیان نهی تکلیفی از چنین بیعی است در این صورت سایر معاملات غرری نیز باطل نیست.

ثانیا بر فرض پذیرش بطلان در بیع دارای خدعه، نمی توان با تمسک به آن معامله بیت کوبین را باطل دانست؛ زیرا در معاملات عادی بیت کوبین که مورد بحث این نوشتار است فرض بر عدم خدعه است به دیگر عبارت خدعه امریست که در هر معامله‌ای قابل تصور بوده و بیت کوبین از این لحاظ خصوصیتی ندارد.

اجمال معنا

دیدگاه چهارم از معانی ذکر شده در معنای غرر، اجمال معنای آن است. همانگونه که بیان شد مرحوم نائینی معنای غرر را بین چند معنا مردد می‌داند لذا استدلال به روایت نهی از غرر را برای بطلان بیع کالایی که قدرت بر تسلیم آن وجود ندارد را تمام نمی‌داند (نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص: ۴۶۷).

بررسی تطبیق اجمال معنا بر معامله بیت کوبین

طبق این دیدگاه نیز نمی‌توان معامله بیت کوبین را باطل اعلام کرد؛ زیرا با توجه به آنچه در سه قول سابق بیان شد طبق هیچ یک، بطلان معامله بیت کوبین ثابت نیست بنابراین طبق این قول نیز که غرر را مردد بین آن معانی می‌داند بطلان اثبات نخواهد شد.

بررسی غرر از ناحیه استخراج بیت کوبین

ناحیه دوم از بحث بررسی ادعای غرر ناشی از استخراج بیت کوبین است؛ چرا که ممکن است گفته شود از این جهت در خرید و فروش بیت کوبین غرر وجود دارد که هر روز از طرف افراد زیادی اقدام به استخراج بیت کوبین (ماین) می‌شود و استخراج بیت کوبین باعث کاهش ارزش آن می‌شود لذا خرید و فروش چنین کالایی غرری است. توضیح آنکه شاید بتوان گفت مهمترین عامل تعیین کننده قیمت هر کالا میزان عرضه و تقاضا نسبت به آن کالا میباشد و هر گاه میزان عرضه کالایی در بازار افزایش یابد در حالی که تقاضای آن ثابت باشد ارزش آن کالا کاهش می‌یابد و در مقابل اگر عرضه آن کم شود قیمت آن افزایش می‌یابد. لذا هر گاه تعداد بیت کوبین های داخل در بازار افزایش یابد ارزش بیت کوبین کاهش خواهد یافت و صاحبان فعلی بیت کوبین متضرر خواهند شد.

در جواب باید گفت اولاً این اشکال به کالاهای دیگر نقض میشود، به این بیان که در بسیاری از کالاها احتمال افزایش عرضه آن کالا در بازار وجود دارد و این امر مانع صحت بیع آنها نمی‌شود، آنچه واقعیت خارجی بیان می‌کند این است که بسیار اتفاق می‌افتد که تجار کالایی را می‌خرند ولی با افزایش عرضه مواجه شده ضرر می‌بینند، و این در حالیست که هنگام معامله احتمال این افزایش عرضه را وجود داشته است یا بلکه گاهی یقین به افزایش عرضه دارند (مانند کالاهای کشاورزی در ابتدای فصل عرضه آن به بازار که اشخاص می‌دانند در آینده نزدیک افزایش عرضه صورت می‌گیرد) در این موارد نه عقلاء معامله این کالاها را باطل می‌دانند و نه احدی از فقها قائل به بطلان شده است. (در زمان معصومین علیهم السلام بسیار اتفاق می‌افتاده است که کاروانی تجاری کالایی را به شهری می‌آورده است و با فاصله نزدیک یک کاروان دیگر همان کالا را به شهر می‌آورده است و باعث کاهش ارزش شدید کالا میشده است یا در همه زمان ها محصولات کشاورزی با رسیدن فصل آنها با کاهش شدید قیمت مواجه میشده است) ثانیاً همانطور که بیان شد آنچه موجب بطلان معامله است غرر در حین معامله است ولی اینکه سرنوشت این کالا در آینده چه خواهد شد تاثیری در صحت معامله ندارد.

ثالثاً طبق آنچه در ضمن هریک از اقوال مطرح شد واضح است که هیچ کدام از معانی سه گانه سابق غرر صادق نیست؛ زیرا نه خرید بیت کوبین خطر و ریسک دارد (مراد خطر حین معامله است) در نه جهل به ارزش بیت کوبین وجود دارد و نه خدعه ای نسبت به آن وجود دارد. مخصوصاً آنکه خاصیت بیت کوبین این است که امکان استخراج آن وجود دارد و افراد مختلف می‌توانند این کار را انجام دهند و اشخاصی که به خرید و فروش آن اقدام می‌کنند این احتمال را باید در نظر بگیرند و در قیمت آن لحاظ نمایند و گویا مانند این است که در هنگام معامله شرطی ارتکازی بر امری وجود داشته باشد و فرد با اختیار خود به این معامله اقدام می‌کند.

رابعاً نسبت به افزایش عرضه بیت کوبین در بازار باید گفت بیت کوبین نسبت به سایر کالاها یک امتیاز دارد و آن این است که مقداری که در آینده استخراج می‌شود و به بازار عرضه می‌شود معلوم و مشخص است و از اندازه خاصی افزایش نخواهد یافت به خلاف بسیاری از کالاها که نمیتوان هیچ پیش بینی نسبت به آینده آن داشت.

روش دوم: مقایسه با موارد بطلان بیع غرری

در موارد متعددی غرر دلیل بر بطلان معامله قرار گرفته است. در بحث شروط عوضین در چند مورد محدود برای بطلان بیع به غرر تمسک شده است که هر یک از این موارد را بیان نموده و تطبیق آن را بر خرید و فروش بیت کوبین را بررسی می‌کنیم.

۱. بطلان بیع در صورت عدم قدرت بر تسلیم عوضین

در کتب فقهی یکی از شروط عوضین قدرت بر تسلیم است. از دیدگاه بسیاری از فقیهان لزوم غرر در فرض عدم قدرت بر تسلیم دلیل بر چنین شرطی است. (طباطبایی، ۱۴۱۸، ج ۸، ص: ۲۶۱ و انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص: ۱۷۵ و نراقی، ۱۴۱۷، ص: ۹۸؛ نجفی، ۱۴۲۲، ص: ۳۸).

برای بررسی تطبیق بر خرید و فروش بیت‌کوبین باید گفت حتی اگر اصل این ادعا را بپذیریم که دلیل نفی غرر می‌تواند بطلان بیع چیزی که قدرت بر تسلیم آن نیست را ثابت کند و از اشکالی که بعضی از بزرگان مانند مرحوم امام مطرح کرده‌اند چشم‌پوشی کنیم (خمینی، بی‌تا، ج ۳، ص: ۲۹۲) پر واضح است این مورد قابل انطباق بر بیت‌کوبین نیست و بیت‌کوبین فاقد چنین اشکالی است؛ زیرا تسلیم هر کالایی متناسب با آن کالا است مثلاً اگر کسی نرم افزاری را اینترنتی خریداری کند تسلیم آن با فرستادن فایل آن نرم افزار به خریدار حاصل می‌شود در بحث ما نیز واضح و مسلم است که تسلیم بیت‌کوبین امری مقدور بلکه هر روزه شاهد جابه‌جایی‌های فراوان در مورد آن هستیم.

۲. بطلان بیع در موارد جهل به عوضین

از شرایط عوضین علم تفصیلی متعاقدين به عوضین می‌باشد و حتی نسبت به این شرط، ادعای اجماع وجود دارد (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۲، ص: ۴۰۶) یکی از ادله‌ای که برای بطلان بیع در فرض جهل بیان شده است بحث غرر است (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۴، ص: ۲۰۶؛ نجفی، بی‌تا، ج ۳، ص: ۴۰۶؛ نائینی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص: ۴۹۵؛ خمینی، بی‌تا، ج ۳، ص: ۳۴۶)

در بحث از تطبیق این امر بر خرید و فروش بیت‌کوبین باید گفت که آنچه به عنوان شرط عوضین بیان شده است علم متعاقدين به ثمن و مثنی در هنگام بیع است. اینکه نوسانات شدید بیت‌کوبین از سوی عده‌ای دلیل بر غرری بودن معامله می‌شود مسلماً نمی‌تواند مراد جهل به عوضین باشد بلکه باید مراد ایشان را امر دیگری تفسیر کنیم؛ زیرا همان‌طور که بیان شد اینکه در آینده چه اتفاقی برای کالای خریداری شده می‌افتد مضر به معامله نیست و الا باید گفت بسیاری از معاملات بازار باطل است و بیان این امر در بین اهل بازار واضح‌البطلان است؛ زیرا یکی از ارکان بازار را ریسک در معاملات تشکیل می‌دهد و افراد سعی می‌کنند با پیش‌بینی قیمت یک کالا به خرید یا فروش آن اقدام نمایند. ملاحظه بازار سکه و ارز و خودرو گواه بر این امر است. آیا احدی احتمال بطلان این معاملات را می‌دهد؟

بلکه بالاتر از این مطلب در خرید و فروش بیت‌کوبین همین مقدار که طرفین بدانند چه مقدار بیت‌کوبین در مقابل چه مقدار پول یا کالا قرار می‌گیرد برای صحت معامله کفایت می‌کند و حتی نیاز نیست که بدانند الان در بازار مقدار ارزش بیت‌کوبین چه اندازه می‌باشد؛ زیرا نهایت چیزی که از این معامله و جهل به میزان ارزش بیت‌کوبین حاصل می‌شود بحث غبن است که اشکالی به معامله وارد نمی‌کند. توضیح آنکه واضح است که بیع در موارد غبن صحیح است و نهایت چیزی که ثابت می‌شود خیار غبن و حق فسخ معامله برای مغبون می‌باشد بلکه همین امر که فقهاء قائل به خیار غبن شده‌اند نشان می‌دهد که معامله صحیح است؛ زیرا خیار و حق فسخ قرارداد مبتنی بر صحت و وجود معامله‌ای صحیح است و الا اگر معامله باطل باشد که خیار معنایی ندارد. بلکه باید گفت حتی خیار غبن هم در بحث ما وجود ندارد زیرا دلیل خیار غبن شرط ارتکازی بین خریدار و فروشنده مبتنی بر اینکه در مقابل آنچه در معامله می‌دهد متناسب با آن پول یا کالا دریافت کند و این هنگامی است که شخص معامله‌کننده نسبت به قیمت بازار در جهل مرکب باشد نه هنگامی که به جهل خود آگاه است و با وجود این توجه و التفات اقدام به معامله می‌کند.

۳. بطلان بیع در منفعت نادره

از مواردی که تملیک عقلانی صحیح نیست مواردی است که کالا فاقد منفعت مورد اعتنا بوده و به همین دلیل بیع آن باطل است دلیل بطلان بیع، غرری بودن بیع است (جامع المسائل (بهجت)؛ ج ۲، ص: ۵۲۱).

ناگفته پیداست غرری بودن بیع به دلیل منفعت نادره کالا در بیت‌کوبین وجود ندارد؛ چرا که منفعت مورد انتظار از این رمز ارز این است که بتوان بواسطه آن معامله کرد و این انتظار در این رمز ارز محقق می‌گردد بنابراین دارای منفعت است.

۴. بطلان بیع در صورت عدم قابلیت ملکیت

یکی از مواردی که در بیع به غرر تمسک شده است در مواردی است که تملیک عقلانی صحیح نیست. به تعبیر دیگر قابلیت ملکیت وجود ندارد برخی از فقها مواردی مانند حشرات و فضله انسان را نمونه‌هایی از این عناوین دانسته و با تمسک به بطلان غرر، حکم به بطلان بیع در این موارد کرده است (جامع المسائل (بهجت)؛ ج ۲، ص: ۵۲۱).

حال سؤال اینجاست که آیا بیت‌کوبین این خصوصیت که موجب صدق غرر در بیع است را داراست؟ این خصوصیت نیز از ویژگی‌هایی نیست که بتوان در بیت‌کوبین یافت کرد؛ چرا که قابلیت تملیک عقلانی و قابلیت ملکیت عقلانی در آن وجود دارد و چه نشانه‌ای بهتر از این که مورد توجه بسیاری از عقلاست و ارزش و اعتبار بسیار بالایی برای آن شکل گرفته است. مثال‌های حشرات هم که برای این عناوین ذکر شده اگر چه شاید در زمان‌های گذشته به دلیل نداشتن منفعت موجه، قابلیت تملیک و تملک را نداشته ولی امروزه در موارد بسیاری برای آنها مالیت و ملکیت شکل گرفته است.

نتیجه

بررسی مفهوم «غرر» و همچنین نحوه به کارگیری آن در فقه نشان می‌دهد فقهاء برای غرری که در بیع مورد نهی است سه معنای خطر و جهالت و خدعه را بیان نموده‌اند ولی طبق هیچ کدام از این معانی نمی‌توان قائل به بطلان معامله بیت‌کوبین شد طبق دیدگاهی نیز قائل به اجمال معنای غرر می‌باشد نیز نمی‌توان بطلان معامله بیت‌کوبین را نتیجه گرفت زیرا معنای مردد خارج از معنای سه‌گانه‌ای که مطرح شد نیست. همچنین فقهاء با استناد به بطلان غرر، معاملاتی که قدرت بر تسلیم عوضین وجود ندارد یا عوضین مجهول هستند و همچنین معامله کالایی که فاقد منفعت عقلانی است و معامله کالایی که قابل تملک نیست را باطل دانسته‌اند که هیچ یک از خصوصیات مذکور در بیت‌کوبین و معامله آن وجود ندارد. بنابراین هیچ یک از معانی و تطبیقات غرر برای غرری دانستن معامله بیت‌کوبین قابل استناد نیست.

منابع

۱. چیت‌سازبان، مرتضی، خورسندی، زهرا، (۱۴۰۰) ماهیت و مالیت ارزشهای دیجیتال از منظر فقه مقارن، مجله: فقه مقارن « بهار و تابستان ۱۴۰۰ - شماره ۱۷ رتبه ج (وزارت علوم/20) ISC صفحه - از ۱۱۵ تا ۱۳۴)
۲. آزادپرور، مهدی، فائزی، محمد، آذربان، سید صادق (۱۳۹۸)، بررسی فقهی مالیت بیت‌کوبین در بستر فضای مجازی، مجله: فقه و اجتهاد « پاییز و زمستان ۱۳۹۸ - شماره ۱۲ (17) صفحه - از ۱۲۷ تا ۱۴۳)
۳. انصاری، مرتضی (۱۴۱۵ق)، کتاب المکاسب، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
۴. ایروانی، علی بن عبدالحسین نجفی (۱۴۰۶ق)، حاشیه المکاسب، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵. بحرانی، آل عصفور، یوسف بن احمد (۱۴۰۵ق)، الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة، دفتر انتشارات اسلامی، قم.
۶. تبریزی، جواد بن علی (۱۴۱۶ق)، إرشاد الطالب إلى التعلیق علی المکاسب، مؤسسه اسماعیلیان، قم، سوم.
۷. جزری، ابن اثیر، مبارک بن محمد (بی‌تا)، النهایة فی غریب الحدیث و الأثر، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، قم.
۸. جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۱۰ق)، الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة، دار العلم للملایین، بیروت.
۹. حکیم، سید محسن طباطبایی (۱۴۱۶ق)، مستمسک العروة الوثقی، قم، مؤسسه دار التفسیر.
۱۰. حکیم، سید محسن طباطبایی (بی‌تا)، نهج الفقاهة، انتشارات ۲۲ بهمن، قم.
۱۱. حلّی، ابن ادریس، محمد (۱۴۱۰ق)، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، دوم.
۱۲. حلّی، علامه، حسن بن یوسف (۱۴۱۳ق)، مختلف الشیعة فی أحكام الشریعة، ۹ جلد، دفتر انتشارات اسلامی، قم، دوم.
۱۳. خمینی، سید روح الله (بی‌تا)، کتاب البیع، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، اول.
۱۴. خویی، سید ابو القاسم موسوی (بی‌تا)، مصباح الفقاهة (المکاسب)، ۷ جلد.
۱۵. خویی، سید ابو القاسم موسوی (۱۴۱۸ق)، موسوعة الإمام الخوئی، مؤسسه إحياء آثار الإمام الخوئی، قم - ایران، اول.
۱۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق)، مفردات ألفاظ القرآن، دار العلم - الدار الشامیة، لبنان.
۱۷. سبزواری، علی مؤمن قمی (۱۴۲۱ق)، جامع الخلاف و الوفاق، زمینه سازان ظهور امام عصر علیه السلام، قم.
۱۸. صاحب بن عباد، کافی الکفاهة، اسماعیل بن عباد (۱۴۱۴ق)، المحيط فی اللغة، عالم الکتاب، بیروت، اول.
۱۹. طباطبایی، سید علی (۱۴۱۸ق)، ریاض المسائل، قم، مؤسسه آل البيت (ع)، اول.
۲۰. طوسی، ابو جعفر، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق)، الخلاف، دفتر انتشارات اسلامی، قم.
۲۱. عاملی، حرّ، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعة، ۲۹ جلد، مؤسسه آل البيت (ع)، قم.
۲۲. فیومی، احمد بن محمد مقرئ (بی‌تا)، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، منشورات دار الرضی، قم.
۲۳. نائینی، میرزا محمد حسین غروی (۱۴۱۳ق)، المکاسب و البیع، دفتر انتشارات اسلامی، قم.
۲۴. نجفی، محمد حسن (بی‌تا)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، بیروت، دار إحياء التراث العربی، هفتم.
۲۵. نجفی، کاشف الغطاء، حسن بن جعفر بن خضر (۱۴۲۲ق)، أنوار الفقاهة - کتاب البیع، در یک جلد، مؤسسه کاشف الغطاء، نجف اشرف.
۲۶. نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی (۱۴۱۷ق)، عوائد الأيام فی بیان قواعد الأحکام، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم.
۲۷. نوری، محدث، میرزا حسین (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، بیروت.
۲۸. واسطی، زبیدی، حنفی، محب الدین، سید محمد مرتضی حسینی (۱۴۱۴ق)، تاج العروس من جواهر القاموس، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزیع، بیروت.